

بزرگ‌ترین نعمت در روی زمین و در عرصه تاریخ، نعمت قرآن کریم است که نزدیک‌ترین وسیله ارتباط میان بشر ناسوتی و عالم ملکوت به شمار می‌رود. این کتاب، کتاب خداست که باطل از هیچ سوی در آن راه ندارد و معجزه جاودان الهی است و تحدی آن برای همیشه و تا پایان تاریخ پابرجاست و بشر از آوردن مانند آن ناتوان و طبع او به کلی در برابر آن قاصر است. به همین سبب، برگردان آن به زبان دیگر با حفظ فصاحت و بلاغت منحصر به فرد آن ممکن نیست، زیرا این کار، انتقال یک سلسله مفاهیم نامتناهی الهی به عقل متناهی انسان و زبان بشر است که مقید به حدود زمان و مکان و حجاب‌های نفسانی و محدودیت‌های ناشی از محیط فرهنگی و اجتماعی است.

اما یکی از سنت‌ها و رحمت‌های الهی بر بندگان این است که ارزش کارها و تلاش‌های انسانی را به اخلاص و حسن نیت مقرون ساخته و آن را به حصول نتیجه و رسیدن به هدف مربوط نکرده است؛ چرا که خداوند هیچ کس را جز به اندازه توانش تکلیف نمی‌کند و او را جز در برابر نیتش مورد بازخواست قرار نمی‌دهد، و همین انگیزه است که علمای ربانی را در شرق و غرب عالم و در زمان‌های گوناگون وادار کرده است که دست به ترجمه قرآن بزنند و تعالیم قرآن را میان مردم منتشر سازند.

دشواری‌های ترجمه قرآن کریم به زبان‌های مختلف، متفاوت است؛ مثلاً مشکلات

---

*. این مقاله در سال ۱۴۱۹ق برابر با ۱۹۹۸م، در سمیناری که در دانشگاه آل البیت اردن پیرامون ترجمه قرآن به زبان‌های خارجی برگزار شد، به زبان عربی ارائه گردیده است. اینک ترجمه فارسی آن به قرآن پژوهان تقدیم می‌شود. باشد که آنان را سودمند افتد.

ترجمه قرآن به زبان‌های غربی با مشکلات ترجمه آن به زبان‌های اسلامی که در محیط فرهنگ اسلامی تکامل یافته‌اند فرق دارد. زبان‌های اروپایی، از اندیشه‌های مسیحی و یهودی و فرهنگ یونانی و رومی تأثیر پذیرفته‌اند، و این تأثیر پذیری، ترجمه مفاهیم قرآن به این زبان‌ها را با حفظ اصالت و عمق و دقت معنی دشوار می‌سازد، زیرا مترجم چاره‌ای جز این ندارد که همان تعبیرها و اصطلاحاتی را به کار ببرد که مفاهیم خاص خود را دارند و کمتر از مفاهیم فرهنگی و دینی غربی‌ها فاصله دارند.

در مقابل، کسی که قرآن کریم را به زبان‌های اسلامی، مانند ترکی، فارسی و اردو ترجمه می‌کند با بسیاری از این مشکلات رو به رو نیست، چون طبیعت این زبان‌ها، رنگ عقاید و افکار و تمایلات عقلی و ذوق اسلامی به خود گرفته است. با این حال، گاه مترجم به علت کمبود واژگان و صیغه‌ها و یا به علت کاستی‌های مربوط به دلالت الفاظ یا جنبه‌های بلاغی کلام، در رساندن مفاهیم دقیق قرآنی با مشکل مواجه می‌شود.

ترجمه قرآن کریم پیش از هر چیز گونه‌ای از یک تفسیر جدی است. قابل تصور نیست که کسی به ترجمه کتاب خدا به زبانی دست بزند و به خوبی از رسالت قرآن آگاه نباشد و در درک مفاهیم قرآن و تصور معانی آن در ذهن خود کوشش نکند. چه بسیارند آیاتی از قرآن مجید که با واژه‌هایی اندک، بر معانی بلندی دلالت دارند. طبیعی است که هیچ مترجمی بدون تعمق در تفاسیر به آن مفاهیم بلند دست نمی‌یابد.

ترجمه‌هایی که از قرآن کریم در شبه قاره هند منتشر شده‌اند فراوانند، و شاید بتوان گفت که نخستین ترجمه قرآن به زبان دیگر، ترجمه آن به زبان سنندی قدیم بوده که در قرن سوم هجری در بلاد سند صورت گرفته است، و کسی که در این کار ارزشمند بر دیگران سبقت گرفت مولانا اسلامی بود؛ چنان که تاریخ نگار قدیمی، علی کوفی، در کتاب خود به نام فتحنامه یا فتح السند که در قرن هفتم تألیف شده، ضمن شرح ماجرای فتح سند به دست محمد بن قاسم ثقفی، برادرزاده حجاج بن یوسف ثقفی در عهد خلیفه اموی ولید بن عبدالملک، بدان اشاره کرده است.^۱

پس از این ترجمه، از سال ۱۷۱۹م (۱۱۳۱ق به بعد)، ترجمه قرآن کریم به زبان اردو آغاز شد، و این هنگامی بود که قاضی محمد معظم سنبهلی به این کار مبارک اقدام کرد. در آن

۱. رجوع شود به کتاب فتح السند، تحقیق ن.ا. بلوش، دمشق، ۱۹۹۱م.

دوران، واژه‌های عربی و فارسی بیش از واژه‌های هندی محلی بر زبان اردو غلبه داشت.^۱ پس از آن، شاه ولی الله دهلوی (۱۷۶ق) قرآن کریم را تحت عنوان فتح الرحمن فی ترجمه القرآن به زبان فارسی ترجمه کرد. اکنون با این که دو قرن و نیم از تاریخ آن گذشته است، این ترجمه همچنان در میان فارسی زبانان متداول است. کار شاه ولی الله را دو فرزندش شاه عبدالقادر (۲۴۳ق / ۱۸۲۸م) و شاه رفیع‌الدین (۲۴۹ق / ۱۸۳۳م) دنبال کردند و قرآن را به شیوه‌ای ساده و روان به زبان اردو درآوردند که ترجمه شاه عبدالقادر مورد قبول عموم قرار گرفت و این کار با برکت در حالی که بیش از صد و پنجاه سال از تحقق آن می‌گذرد، همچنان مورد استفاده مردم در درک پیام قرآن کریم قرار دارد.

اهتمام علمای مسلمان در هند به ترجمه قرآن کریم به زبان اردو استمرار یافت تا جایی که تاکنون قرآن بیش از هزار بار به زبان اردو ترجمه شده است.^۲

از جمله اموری که علمای هند را به ترجمه قرآن کریم به زبان اردو تشویق کرد، یکی این بود که بیش از پنجاه درصد از واژه‌های قرآن کریم در زبان اردو به کار می‌رفت، و شاید مبالغه نباشد اگر بگوییم که با وجود مشکلات و دشواری‌های گوناگون، آسان‌ترین زبان برای ترجمه قرآن زبان اردوست؛ چون این زبان با وجود تأثیراتی که بر اثر همزیستی درازمدت اردو زبانان مسلمان با هندوان بت پرست از زبان هندی پذیرفته، هنوز هم طبیعت اسلامی و حالت دینی خود را حفظ کرده است. البته این بدان معنی نیست که در ترجمه اردو هیچ مشکلی وجود ندارد، زیرا میان زبان عربی و اردو در قواعد صرف و نحو و اسلوب انشا تفاوت‌های روشنی وجود دارد. به عنوان مثال، در زبان عربی، در مقام تأکید، ضمیر تکرار می‌شود، مانند **انه هو یبدئ و یعید** (بروج / ۱۳)، **انک انت العزیز الحکیم** (بقره / ۱۲۹)، **اننی انا الله** (طه / ۱۴)، **انا نحن نحیی و نمیت** (ق / ۴۳) و غیره. برگردان این مفاهیم تأکیدی به زبان اردو و یافتن مترادفات آن در این زبان ممکن نیست، زیرا اردو این ادوات تأکید را ندارد و طبعاً مترجم مجبور است تعبیر خاصی به کار ببرد که مقصود قرآن را برساند.

همچنین در زبان اردو برای زمان‌های حال و مستقبل صیغه‌های مستقلی وجود دارد و

---

۱. رجوع شود به کتاب استاد احمدخان با عنوان قرآن کریم کی اردو تراجم، اسلام آباد، ۱۹۸۷م، ص ۱۲.
۲. همان، صص ۲۳-۲۷۰. مؤلف فهرست کاملی از این ترجمه‌ها را ارائه کرده است. ناگفته نماند که پس از انتشار این کتاب در سال ۱۹۸۷م ترجمه‌های دیگری نیز منتشر شده است.

صیغه‌ای که معنای فعل مضارع عربی را برساند موجود نیست؛ بنابراین مترجم مجبور است صیغه خاصی بسازد که معنای حال یا مستقبل را برساند. نیز در کلام عربی در حالت‌های خاصی، فعل در جمله یا به صورت همان فعل و یا به صورت اسم یا مصدر یا صفت از همان ماده تکرار می‌شود، مانند: **آن تمیلوا میلا** (نساء / ۲۷)، **فرضتم لهن فریضة** (بقره / ۲۳۷)، **مکر مکرتموه** (اعراف / ۱۲۳)، **یخرجکم اخراجا** (نوح / ۱۸)، **واخرجنی مخرج صدق** (اسراء / ۸۰). این تعبیرهای قرآنی در اوج بلاغت عربی است، ولی نقل آنها به زبان اردو به همین صورت مفید فایده نیست و مترجم ناگزیر تلاش می‌کند تا در حدود امکانات لغوی و بلاغی زبان اردو جملاتی بسازد که مفاهیم یاد شده را در این زبان برساند، و طبعاً انتقال این مفاهیم جز در حدی که زبان اردو اجازه می‌دهد، امکان‌پذیر نیست.

همچنین در قرآن کریم واژه‌هایی را می‌بینیم که معنای آنها نزدیک به هم است و مفاهیم دقیقی دارند، ولی در زبان اردو و بسیاری از زبان‌های دیگر نمی‌توان برای آنها معادلی پیدا کرد؛ مانند: حیة، جان و ثعبان، و مانند بعیر، جمل و ابل، و مانند اوقات مختلف روز که در قرآن آمده است از قبیل: بكرة، اصیل، ضحی، غسق، فجر، صبح، غدو، عشیة، ظهیرة، عصر. در زبان اردو برای این ده کلمه واژه‌های خاصی وجود ندارد. بدیهی است که نقل کلام معجزآسای خداوند به زبان بشر کار آسانی نیست و انجام این کار تنها درخور کسی است که در بررسی‌های قرآنی و علوم عربی ید طولایی دارد و عمر خود را صرف تعمق در کتاب خدا کرده است.

• ترجمه اشرف علی تهنوی

ما ترجمه امام اشرف علی تهنوی (۱۳۶۲ق / ۱۹۴۳م) را از آن جهت برای بررسی انتخاب کردیم که این شخصیت بزرگ، جایگاه والای علمی و تأثیر دینی گسترده‌ای در محیط فرهنگی اسلامی هند در قرن بیستم داشت. ترجمه او ویژگی‌ها و مزایایی دارد که در کمتر ترجمه‌ای از ترجمه‌های متعدد پس از آن دیده می‌شود.

اشرف علی تهنوی در سال ۱۲۸۰ ق در «تهانه بهون» یکی از روستاهای دهلی در خانواده‌ای که ریشه در علم و جهاد داشت و نسبت آن به عمر بن خطاب می‌رسید، دیده به جهان گشود. او از بزرگان علمای عصر خود در هند و حجاز علم آموخت و شصت سال از

ترجمه تفسیرگونه اشرف علی تهانوی و... ۱۰۷ □

عمر خود را در تدریس و تبلیغ و ارشاد مردم صرف کرد، و حدود نهصد عنوان کتاب و رساله، با حجم بزرگ و کوچک، درباره مهم ترین مسائل اسلامی از قبیل تفسیر، حدیث، فقه، کلام، تصوف، اخلاق و اصلاحات اجتماعی تألیف کرد. نوشته های او این امتیاز را دارد که میان روش های عقلی و روش های روحی جمع کرده است، زیرا که دل ها را مخاطب قرار می دهد و بر عقل ها چیره می شود.

دانشمندان و متفکران بزرگ اسلامی همراه با دیگر مسلمانان هند، تهانوی را مورد توجه قرار دادند و از کتاب ها و روش های اصلاحی و تربیتی او استفاده کردند. برخی با خواندن کتاب های او و برخی با فراگیری دانش از او بهره جستند. از این گذشته تهانوی در استقلال پاکستان و هدایت این حرکت بر اساس نظریه سیاست اسلامی نقش مهمی بر عهده داشت. تهانوی ترجمه و تفسیر قرآن را در سال ۱۳۲۶ق به انجام رسانید و آن را تحت عنوان بیان القرآن در همان سال منتشر کرد. بعدها در سال ۱۳۵۳ق آن را با تجدید نظرهایی چاپ نمود. پس از درگذشت او در سال ۱۳۶۲ق این اثر ده ها بار چاپ شد و مورد استقبال فراوان اهل علم قرار گرفت و در میان مسلمانان هند شهرت بسیاری یافت و مردم در فهم رسالت قرآن از آن استفاده کردند. همچنین گروهی از مفسرانی که پس از انتشار بیان القرآن کتاب نوشتند به این اثر توجه داشتند. از همه مهم تر شیخ عبدالماجد دریابادی بود که تفسیری به زبان اردو و تفسیر دیگری به زبان انگلیسی در چند جلد نوشت.

بیان القرآن فقط یک ترجمه نیست، بلکه تفسیر روشنی از کتاب خداست که ابعاد فقهی، کلامی، تصوف و بلاغت در آن مورد توجه قرار گرفته است. مؤلف در این تفسیر به برخی از شبهه های عقلی که بر اثر تفکرات مادی غرب در میان مردم پدید آمده بود پاسخ داده است. تفسیر او این امتیاز را نیز دارد که مسائل اجتماعی مسلمانان را مورد توجه قرار داده و مسلمانان را به ایجاد یک جامعه اسلامی براساس روش های اخلاقی و روحی والا تشویق کرده است. ما در این جا درصدد بیان ویژگی های این تفسیر نیستیم؛ تنها هدف ما در این فرصت ذکر مزایای این ترجمه است که بخش مهمی از این تفسیر را تشکیل می دهد.

اشرف علی در مقدمه بیان القرآن می گوید: چیزی که مرا به این کار واداشت این بود که احساس کردم مسلمانان به تفسیری احتیاج دارند که نیازهای علمی آنان را تأمین کند و از

حشو و زواید خالی باشد.^۱

این امتیاز، در ترجمه او نیز وجود دارد، زیرا ترجمه او خلاصه فهم او از قرآن است و در عین حال ترجمه‌ای ساده و آسان به شمار می‌رود. ما در میان مترجمان قرآن به زبان اردو دو روش را ملاحظه می‌کنیم: یکی اکتفا کردن به حداقل کلماتی که به متن قرآن نزدیک باشد، مانند ترجمه شاه عبدالقادر که قبلاً به آن اشاره کردیم، و دیگر ترجمه آزاد که بدون پای‌بندی به الفاظ، مدلول قرآن را می‌رساند، مانند ترجمه شیخ ابوالاعلی مودودی در تفسیری به نام تفهیم القرآن. تهانوی در ترجمه خود هر دو روش را جمع کرده است. او تا حد ممکن الفظی را که به متن قرآن نزدیک‌تر است، انتخاب کرده و در مواردی که احتیاج به توضیح بوده شرح مختصری میان پرانتز در داخل متن اردو آورده است. او این کار را به ویژه در مواردی که آیه احتمالات متعددی دارد، انجام داده و به همین سبب کتاب را به «تفسیر مختصر» یا «ترجمه مفصل» نام نهاده است.^۲

تهانوی مانند بسیاری از مفسران دیگر به بیان ارتباط هر سوره با سوره قبلی همت گمارده و علاوه بر این، مضمون هر آیه را با آیه قبل ارتباط داده است، و این نکته اخیر کاری است که بسیاری از مفسران به آن ملتزم نبوده‌اند و از میان مترجمان کمتر کسی آن را رعایت کرده است.

از مزایای دیگر این ترجمه تفسیر گونه، پاسخگویی به بسیاری از شبهاتی است که پیرامون مفاهیم برخی از آیات قرآنی به ذهن خوانندگان می‌رسد. البته تهانوی تنها شبهه‌هایی را پاسخ می‌دهد که مستند به دلیل صحیحی مانند آیه قرآن یا حدیث صحیح یا عقل و حس باشد؛ از این رو به شبهه‌هایی که از این محدوده خارج‌اند پاسخ نمی‌دهد و می‌گوید: در رد این شبهه کافی است که از طرف مقابل دلیل بخواهیم.^۳ او در ترجمه تفسیرگونه خود، به شبهه تصریح نمی‌کند، بلکه برای رد آن از طریق «دفع دخل مقدر» وارد می‌شود و بدین‌گونه است که بسیاری از شبهه‌ها خود به خود رفع می‌شوند. به عنوان مثال، به ترجمه آیه «یا عیسی انی متوفیک ورافع الی» بنگرید که چنین ترجمه شده است: «به زودی تو را در وقت خود

۱. بنگرید به: بیان القرآن، اشرف علی تهانوی، کراچی، پاکستان، مطبعه غلام علی، بدون تاریخ، ج ۱، ص ۳، مقدمه مؤلف.

۲. همان، مقدمه مؤلف، ص ۵.

۳. همان، ص ۵-۶.

می‌میرانم ولی اکنون تو را به سوی خود بالا می‌برم». این تعبیر در زبان اردو، ادعای کسانى مانند گروه قادیانی را که در زنده بودن عیسی تشکیک می‌کنند، نقض می‌کند.

توجه کنیم که تهانوی در رد این شبهه‌ها از مرز اندیشه‌ها و آرای دانشمندان گذشته خارج نشده است؛ کاری که برخی از مفسران در قرن بیستم انجام داده و به هنگام تأویل مفاهیم غیبی قرآن کریم، بر اساس اندیشه مادی غرب که از قرن نوزدهم میلادی در برخی پدید آمد عمل کرده‌اند.

شاید تهانوی نخستین کسی بود که با جرأت گفت علوم طبیعی و نتایج آن ظنی و موقت است و دست برداشتن از مفاهیم ثابت قرآن جهت هماهنگی با مطالب ظنی علوم تجربی روا نیست. در عین حال او بیان آن دسته از نتایج علمی را که ثابت شده و با ظاهر مفاهیم قرآنی هماهنگ است و پژوهشگر مسلمان بدون تکلف به آن دست می‌یابد، بی‌اشکال می‌دانست و آن را به منظور نزدیک ساختن رسالت قرآن به اندیشه‌های معاصر روا می‌شمرد.

تهانوی در فهم مراد کلام خدا، به چیزی که خارج از حد ضرورت باشد اعتنا نکرده و در ترجمه خود از محدوده تفسیر روایی بیرون نرفته و از آرای مفسران جدید که با تفسیر پیشینیان مغایرت داشته پیروی نکرده و اگر در میان آرای پیشینیان اختلاف نظری دیده، قولی را که به روایت صحیح یا به مقتضای شیوه عربی نزدیک‌تر است ترجیح داده است. نیز در ترجمه خود در برابر سطح درک خوانندگان، که طبعاً متفاوت است، شیوه خاصی برگزیده و در به کارگیری لغات عمومی آن چنان مبالغه نکرده است که ترجمه کلام خدا را در حد یک کتاب معمولی پایین بیاورد؛ و در عین حال واژه‌های سنگین و غریبی را نیز که فهم آن برای مردم معمولی دشوار است به کار نمی‌برد. اتخاذ این شیوه که در عین سادگی مطابق با معیارها نیز هست، ترجمه او را به صورت ترجمه‌ای کم‌نظیر در آورده که برای عموم مردم با تفاوت‌هایی که در فرهنگ دینی دارند، سودمند است. بزرگان علما در شبه قاره هند به این حقیقت گواهی می‌دهند و در این جهت به برتری تهانوی نسبت به مترجمان دیگر قرآن اعتراف دارند.

تهانوی برای کسانی که در صدد ترجمه قرآن هستند پانزده شرط تعیین کرده و آن شرایط را در تعلیقه‌ای که بر ترجمه شیخ نذیر احمد دهلوی از معاصرانش^۱ نگاشته بیان نموده است.

۱. بنگرید به: اصلاح ترجمه دهلوی، از اشرف علی تهانوی، کانپور هند، ۱۹۱۱م.

شرایط مزبور عبارتند از:

۱. مترجم باید زبان عربی را بداند به گونه‌ای که بتواند معانی قرآن را مستقیماً و بدون کمک از ترجمه‌های دیگر، ترجمه کند.
۲. در علوم لغت عربی، مانند صرف، نحو، بلاغت و فقه اللغه تخصص داشته باشد، به گونه‌ای که ترتیب کلمات و ترکیب آنها و شناخت روش‌ها و دقایق کلام عربی برای او ممکن باشد.
۳. فهم و بررسی او منحصر به مفاهیم لغوی کلمات نباشد، بلکه باید اطلاع کاملی از اصطلاحات شرعی داشته باشد.
۴. علم الحدیث را از اساتید خبره یاد گرفته باشد تا شأن نزول‌ها را که مستند به احادیث نبوی هستند به خوبی بشناسد.
۵. از مذاهب فقها و مجتهدین به طور کامل آگاهی داشته باشد تا در تفسیر آیات الاحکام چیزی بر خلاف اجماع نگوید.
۶. عقاید اسلامی را به تفصیل بداند و در علم کلام خبیر باشد تا فهم خود را از عقاید فرقه‌های بدعت گذار حفظ کند.
۷. از آرای مفسرانی که در علم تفسیر اهل تحقیق اند آگاهی داشته باشد تا موارد نسخ را که توجه به آنها در ترجمه لازم است، بشناسد.
۸. با علم اصول و علوم عقلی، حداقل تا آن اندازه آشنا باشد که بتواند برای آرای خود در ترجمه و تفسیر دلیل اقامه کند.
۹. در مواردی که به تأویل آیات مربوط می‌شود و درک معنای آیات مشکل است و یا آیه مفاهیم گوناگونی دارد و یا نیاز به رفع تعارض یا بیان نسخ یا تفسیر مبهم یا تفصیل مجمل است، تنها به ترجمه بسنده نکنند، بلکه این موارد را در پاورقی توضیح دهد.
۱۰. زبانی را که می‌خواهد قرآن را به آن زبان ترجمه کند، کاملاً بداند و از علم لغت اطلاع داشته باشد و مهارت‌های لازم را در نویسندگی و انشا داشته باشد.
۱۱. اخلاقی نیکو و عقیده‌ای درست داشته باشد تا از بدعت‌گذاری دوری کند و از پیروی هوای نفس و خیانت در اظهار حق برکنار باشد.
۱۲. میان علمای مورد اطمینان زمان خود مقبولیت داشته باشد.

۱۳. با ذکاوت و هوشمند باشد تا اقوال مختلف را به روشنی درک کند و در دفع شبهه‌های مخالفان، در بالاترین حد، دقت علمی داشته باشد.

۱۴. ملتزم باشد که ترجمه قرآن را در کنار متن عربی قرآن بیاورد.

۱۵. در فهم شخصی خود تکبر نکند و به رأی خود مغرور نباشد تا آمادگی آن را داشته باشد که در مواردی که اطمینان خاطر ندارد، به اهل دانش و آگاهی مراجعه کند، و هر کجا چیزی را نفهمید، از استفاده از علمای معاصر و تصحیح اشتباهات خود، خودداری نکند. تهانوی بر ضرورت وجود همه این شرایط در مترجم قرآن تأکید دارد و کمبود هر یک از آنها را با گناه و خطا برابر می‌داند.^۱

وی در استنباط احکام فقهی بر اساس مذهب حنفی عمل می‌کند و در موارد ضروری، در حاشیه، به مذاهب دیگر نیز اشاره دارد. در مسائل کلامی، پیرو مذهب ماتریدی است و درباره تقلید از گذشتگان سخن لطیفی دارد و می‌گوید: «من در مسائل مقلدم، ولی در تقلید محقق هستم.» درباره موضوعات مربوط به شبهه‌های کلامی و رد آنها نیز می‌گوید: «اصول اسلام از توحید و نبوت همه بر پایه‌های عقلی سالم مبتنی هستند، همان گونه که قرآن به طور مکرر با تعبیر «یعقلون» به این معنی اشاره کرده است، ولی ضرورت ندارد که فروع استنباط شده از این اصول هم مبتنی بر عقل باشد و در عین حال با دلیل قطعی‌ای که با عقل ثابت شده است تنافی نداشته باشد. بسیار اتفاق می‌افتد که جوانان از رهگذر خلط این دو مطلب گمراه می‌شوند و به ضلالت و انحراف از دین کشیده می‌شوند».^۲

بنابر آنچه گذشت، می‌توان گفت که این ترجمه تفسیرگونه ارزش علمی خاصی دارد و کارهای دیگر در این زمینه به پای آن نمی‌رسد. گذشته از ویژگی‌های علمی روشنی که این ترجمه را در میان ترجمه‌های دیگر اردو متمایز می‌سازد، در این جا نکته دیگری نیز هست که اهمیت آن از نکته قبلی کمتر نیست، و آن این که خداوند در قبول اعمال مردم سنت‌هایی دارد، و با این که فهم محدود انسان نمی‌تواند به حقیقت این سنت‌ها پی ببرد، ولی بنابر آنچه صریحاً در قرآن و احادیث نبوی آمده می‌توان گفت که یکی از مهم‌ترین علل قبولی اعمال

۱. رجوع شود به: الدراسة التحلیلیة لتفسیر بیان القرآن، دکتر ریحانه ضیاء صدیقی، دهلی، ۱۹۹۱، صص ۱۳۴-۱۳۶.

۲. همان، صص ۱۵۱-۱۵۲.

نزد خداوند، اخلاص نیت و میزان عروج بندگان در اخلاص است، به گونه‌ای که بنده در پیشگاه پروردگار بر پله‌های قبولی بالا رود. در این صورت است که رحمت الهی به سوی او سرازیر می‌شود و ندای ربانی در ملاء اعلی صادر می‌شود که عمل او قبول شده و میان مردم انتشار یافته و سود آن به مردم رسیده و فواید آن در میان نسل‌ها استمرار یافته و مردم در طول قرن‌ها از آن استفاده می‌کنند.

و اما ما ینفع الناس فیمکت فی الارض.^۱

الیه یصعد الکلم الطیب والعمل الصالح یرفعه.^۲

از نشانه‌های اخلاص تهانوی این است که او با وجود کثرت تألیفات – که به نهد اثر چاپ شده می‌رسد – برای کارهای علمی خود پاداش مادی نخواسته است و چاپ و نشر کتاب‌های خود را کاملاً آزاد گذاشته و برای هیچ چاپی حقی طلب نکرده است. شاید با این کار به هدف خود برسد و کار او نزد پروردگارش مورد قبول واقع شود، و این مرتبه‌ای است که دیگران که پاداش دنیوی را بر پاداش اخروی مقدم می‌دارند، به آن نمی‌رسند. راستی ما نمی‌دانیم که اگر پاداش‌های دنیوی را بیشتر در نظر بگیریم، آیا در آخرت هم بهره‌ای خواهیم داشت یا نه؟

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. سوره رعد، آیه ۱۷.

۲. سوره فاطر، آیه ۱۰.

فهرست ترجمه‌ها و تفاسیر قرآن کریم به زبان اردو... ۱۱۳ □

فهرست ترجمه‌ها و تفاسیر کامل قرآن کریم به زبان اردو

موجود در مرکز ترجمه قرآن مجید تا تاریخ ۱۳۸۰/۵/۱۵

□

ردیف	نام مترجم	محل نشر	تاریخ چاپ	توضیحات
۱	احمد رضا خان بریلوی (امام)	لاهور	۱۹۷۸م	دوای متن عربی و با ترجمه زیر سطر با عنوان کنز الایمان
۲	فرمان علی (مولانا)	کراچی	۱۹۸۳م	بامتن عربی و ترجمه زیر سطر و حواشی مختصر
۳	ذیشان حیدر جوادی	لکنهو	۱۹۹۰م	بامتن عربی و ترجمه در صفحه مقابل و تفسیری کوتاه
۴	محمود الحسن (شیخ الہند)	مدینہ منورہ	۱۹۸۹م	مترجم، تاسورہ نساء را ترجمہ کردہ و پس از گذشت وی به سال ۱۹۸۹، توسط مولانا شبیر احمد عثمانی تکمیل شد است. این ترجمه مشتمل بر تفسیری مختصر از مولانا عثمانی در حاشیه است.
۵	فتح محمد خان جالندھری	بمبئی	بی تا	بدون متن عربی و مشتمل بر ترجمه و تفسیری مختصر در حاشیه به عنوان روشن چراغ
۶	اشرف علی تھانوی	کراچی، لاهور	بی تا	بامتن عربی و ترجمه زیر سطر و تفسیری مختصر در حاشیه
۷	شاه رفیع الدین	لاهور	۱۹۸۷م	بامتن عربی و حواشی مفضل
۸	شاه عبدالقادر دھلوی	کراچی، لاهور	۱۹۷۷م	بامتن عربی و ترجمه تحت اللفظی و تفسیر در حواشی، معروف به موضح القرآن
۹	سید امداد حسینی کاظمی	لاهور	۱۳۸۱ق	بامتن عربی و ترجمه زیر سطر و تفسیری کوتاه
۱۰	نواب وحید الزمان	لاهور	۱۴۰۳ق	بامتن عربی و ترجمه زیر سطر و تفسیر در حاشیه
۱۱	سید مقبول احمد دھلوی	دھلی نو	بی تا	بامتن عربی و ترجمه زیر سطر و تفسیر در حاشیه
۱۲	شیخ محمد علی	دھلی نو	۱۳۴۸ق	بامتن عربی و ترجمه زیر سطر و تفسیر در حاشیه
۱۳	مولانا عبید اللہ عبید	لاهور	بی تا	بامتن عربی و ترجمه زیر هر سطر به دو صورت تحت اللفظی و محاوره‌ای
۱۴	حافظ نذیر احمد دھلوی	لاهور، کراچی	۱۹۶۸م	بامتن عربی و ترجمه زیر سطر و تفسیر در حاشیه
۱۵	ابوالاعلی مودودی	دھلی نو	۱۹۹۴م	بامتن عربی و تلخیص تفہیم القرآن در حاشیه
۱۶	میرزا حیرت دھلوی	دھلی نو	۱۳۱۹ق	بامتن عربی و حواشی تفسیری
۱۷	سید عمار علی	دھلی نو	بی تا	بامتن عربی و خلاصہ تفسیر در حاشیه
۱۸	ابو محمد عبدالحق حقانی دھلوی	دھلی نو	۱۳۱۴ق	بامتن عربی و تفسیر مفصل در پنج جلد

۱۹	محمد عزیزالله خان نظامی وارثی	حیدرآباد	۱۹۹۴م	بامتن عربی و تفسیر وارثی در حاشیه
۲۰	عبدالرشید نعمانی	دهلی نو	۱۹۹۵م	بامتن و تفسیر ابن کثیر
۲۱	مفتی محمد شفیع	دهلی نو	۱۹۹۳م	بامتن عربی و تفسیر و ترجمه مفصل در هشت جلد
۲۲	وحیدالدین خان	دهلی نو	۱۹۹۰م	بامتن عربی و تفسیر و ترجمه تحت عنوان تزکیر القرآن
۲۳	عبدالکریم پاریک	بمبئی	۱۴۱۵ق	بامتن عربی و حواشی تفسیری
۲۴	محمد عبدالعزیز	حیدرآباد	بی تا	بامتن عربی و تفسیر مفصل
۲۵	شمس پیرزاده	بمبئی	۱۹۹۳-۴م	بامتن عربی و تفسیر مفصل
۲۶	فہیم الدین احمد صدیقی	حیدرآباد	بی تا	بامتن عربی قرآن
۲۷	ابو محمد مصباح	بمبئی	۱۹۶۷م	بامتن عربی و پاورقی های توضیحی از مترجم به عنوان توضیح القرآن
۲۸	سید محمد سرور شاه (قادیانی)	قادیان	۱۳۵۷ق	بامتن عربی و حواشی تفسیری
۲۹	مولوی محمد علی	لاهور	۱۳۴۰-۲ق	بامتن عربی و حواشی تفسیری
۳۰	پیر محمد کرم شاه لاهوری	دهلی نو	۱۹۸۹م	بامتن عربی و پاورقی های مفصل تفسیری با نام ضیاء القرآن
۳۱	احمد سعید	دهلی نو	۱۹۸۷م	بامتن عربی و حواشی مفصل تفسیری
۳۲	ابو الوفاء ثناء اللہ امرتسری	دهلی نو	۱۳۹۰ق	بامتن عربی و حواشی تفسیری
۳۳	سید محمد علی حسن بہاری	آرہ	۱۳۳۱ق	بدون متن عربی با ترجمه خلاصه مطالب قرآن
۳۴	احمد ابوسعید	حیدرآباد	۱۴۱۴ق	بدون متن عربی و با خلاصه مطالب قرآن رکوع بہ رکوع است
۳۵	سید شبیر احمد	لاهور	۱۹۹۷م	بامتن عربی و ترجمه در مقابل ہر سطر
۳۶	فخرالدین قادری	لکنہو	۱۳۲۸ق	ترجمه متن قرآن با تفسیر حسینی بہ عنوان تفسیر قادری
۳۷	سید معروف شاه شیرازی	لاهور	۱۹۹۸م	بامتن عربی و ترجمه تفسیر فی ظلال القرآن سید قطب
۳۸	گروہی	لاهور	۱۴۱۴ق	بامتن عربی، تفسیر موضوعی پیام قرآن
۳۹	سیماب اکبرآبادی	کراچی	۱۴۰۱ق	بامتن عربی و ترجمه منظوم بہ عنوان وحی منظوم
۴۰	عبدالماجد دریابادی	لکنہو	۱۹۹۶م	با ترجمه و تفسیری نسبتاً مفصل بہ عنوان تفسیر ماجدی
۴۱	محمد عثمان	لاهور	۱۴۰۵ق	بامتن عربی و حواشی تفسیری
۴۲	میرزا بشیرالدین محمود احمد	ربوہ	۱۹۶۶م	ترجمه و تفسیر قادیانی با حواشی تفسیری
۴۳	سید محمد محسن امرہوی ہندی	لکنہو	بی تا	ترجمه منظوم قرآن بامتن عربی

فهرست ترجمه‌ها و تفاسیر قرآن کریم به زبان اردو... ۱۱۵ □

۴۴	محمد جونا کرھی	مدینہ منورہ	۱۴۱۷ق	بامتن عربی و تفسیر مفصلی در قسمت پایین صفحه
۴۵	سید محمد صادق امرهوی ہندی	لکنہو	۱۹۶۵م	بامتن عربی قرآن
۴۶	سید زبیرک حسین رضوی امرهوی	لکنہو	۱۳۳۱ق	بامتن عربی قرآن
۴۷	محمد ادريس صاحب كاندھلوی محمد مالک صاحب كاندھلوی	لاهور	۱۹۸۳م	بامتن عربی و تفسیر
۴۸	مفتی عزیز محمد قادری بدایونی	بدایون	بی تا	بامتن عربی و ترجمه و تفسیر ابن عباس از شاه عبدالمقتر قادری
۴۹	محمود الحسن شیخ الہند محمد اشرف تہانوی	کراچی	بی تا	بامتن عربی تحت عنوان مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ
۵۰	ابوالحسنات سید محمد احمد قادری	لاهور	۱۹۹۵م	بامتن عربی و تفسیر تحت عنوان تفسیر الحسنات
۵۱	ملک غلام مرتضی	لاهور	۱۹۹۶م	بامتن عربی تحت عنوان انوار القرآن
۵۲	سید حامد حسن بگرامی	لاهور	۱۹۸۹م	بامتن عربی و تفسیر تحت عنوان فیوض القرآن
۵۳	محمد رفیق چودھری	لاهور	۱۹۹۸م	بامتن عربی تحت عنوان تفسیری ترجمہ قرآن مجید
۵۴	بہادر بیگ	لاهور	بی تا	بامتن عربی و ترجمہ کلمہ بہ کلمہ قرآن
۵۵	جلال الدین محلی، جلال الدین سیوطی	پہنٹی	۱۳۹۳ق	بامتن عربی، تحت عنوان تفسیر کمالین جلالین
۵۶	یعقوب سروش	آرمور	۱۳۵۳ق	بامتن عربی تحت عنوان مطالب قرآن (بارہ بہ بارہ)
۵۷	محمود نساء بیگم	لکنہو	۱۳۶۲ق	بامتن عربی تحت عنوان تفسیر قرآن مجید مع ترجمہ
۵۸	احسان اللہ عباسی	لکنہو	۱۹۱۴م	بدون متن عربی
۵۹	عبدالرحمن گیلانی	لاهور	۱۹۹۷م	بامتن عربی تحت عنوان تفسیر القرآن
۶۰	احمد علی لاھوری	لاهور	بی تا	بامتن عربی قرآن
۶۱	عبدالرشید	لاهور	۱۹۹۸م	بامتن عربی تحت عنوان مطالب القرآن
۶۲	بی نام	بی جا	۱۲۷۲ق	بامتن عربی قرآن
۶۳	عالم فقری	لاهور	بی تا	بامتن عربی قرآن تحت عنوان مضامین قرآن مجید
۶۴	عبدالحمید سواتی، صوفی	گوجرانوالہ	۱۴۱۷ق	بامتن عربی قرآن
۶۵	دہ مترجم	لاهور	۱۳۷۳ق	بامتن عربی و ترجمہ دہ نفر از مترجمان مشہور اردو زبان
۶۶	حافظ نذر احمد	لاهور	۱۹۹۱م	بامتن عربی و ترجمہ تحت اللفظی تحت عنوان آسان اردو ترجمہ
۶۷	سید محمد رفاعی عرب	لاهور	بی تا	بامتن عربی قرآن
۶۸	ابو منصور	کراچی	بی تا	بامتن عربی قرآن

۶۹	ابوالقاسم محمد محبوب الله جسری	کراچی	بی تا	بامتن عربی قرآن
۷۰	سیدزیرک حسین نقوی	لاہور	بی تا	بامتن عربی قرآن
۷۱	محمد عبدالحی فاروقی	لاہور	۱۹۹۸م	بامتن عربی تحت عنوان تفسیر الفرقان فی معارف القرآن
۷۲	خورجہ احمد الدین	لاہور	۱۹۹۹م	بامتن عربی قرآن
۷۳	عبدالکریم اثری	گجرات	۱۹۹۷م	بامتن عربی تحت عنوان تفسیر عروۃ الوثقی
۷۴	محمد نبی بخش	لاہور	۱۹۰۳م	بامتن عربی تحت عنوان تفسیر نبوی
۷۵	سیدعلی حسینی	لاہور	بی تا	بامتن عربی قرآن
۷۶	محمد ایوب خان	لاہور	۱۹۹۹م	بامتن عربی قرآن
۷۷	علی احمد خان جالندھری	لاہور	بی تا	بامتن عربی تحت عنوان آسان قرآن مجید
۷۸	محمد تقی عثمانی	ملتان	بی تا	بامتن عربی تحت عنوان اشرف التفاسیر
۷۹	سید احمد حسن محدث دہلوی	لاہور	۱۹۹۶م	بامتن عربی قرآن
۸۰	شاہ رفیع الدین دہلوی نواب وحید الزمان حیدرآبادی	لاہور	۱۳۳۸ق	بامتن عربی قرآن
۸۱	محمد حافظ بلستانی	لاہور	۱۹۹۹م	بامتن عربی تحت عنوان جبل المتین
۸۲	گروہی (۴ نفر)	لاہور	بی تا	بامتن عربی تحت عنوان درس قرآن
۸۳	حسین بخش جارا	لاہور	۱۹۸۵م	بامتن عربی تحت عنوان تفسیر انوار النجف فی اسرار المصحف
۸۴	محمد حنیف صاحب ندوی	لاہور	بی تا	بامتن عربی تحت عنوان سراج البیان

فہرست ترجمہ ہا و تفاسیر ناقص قرآن کریم بہ زبان اردو

موجود در مرکز ترجمہ قرآن مجید تا تاریخ ۱۳۸۰/۵/۱۵

□

ردیف	نام مترجم	محل نشر	تاریخ چاپ	توضیحات
۱	محمد قطب الدین خان	کانپور	۱۲۸۳ق	تفسیر پارہ ۲۱ تا ۲۶ از تفسیری بہ نام جامع التفاسیر
۲	سید احمد خان	آگرہ	۲-۱۳۲۱ق	بامتن عربی و تفسیر و ترجمہ تا آیہ ۱۲۸ سورہ نحل
۳	سید حامد علی	دہلی نو	۱۹۹۴م	بامتن عربی و تفسیر و ترجمہ فی ظلال القرآن سید قطب

فهرست ترجمه‌ها و تفاسیر قرآن کریم به زبان اردو... ۱۱۷ □

۴	محمد نعیم دیوبندی	دیوبند	۱۹۹۴م	بامتن عربی و تفسیر مفصل در ده جلد به نام انوار القرآن
۵	سید شاه محمد عمر حسینی قادری	حیدرآباد	۱۳۱۹ق	بامتن عربی و ترجمه و تفسیر مفصل در بیش از ۲۵ جلد و جزوات متفرقه
۶	ابوالکلام آزاد	دهلی نو	۱۹۸۹م	بامتن عربی و ترجمه و تفسیر قرآن تا آیه ۴۶ سوره نوره در ۴ جلد
۷	سید علی نقی نقوی	لکنهو	۱۳۷۵ق	ترجمه و تفسیر پاره اول قرآن
۸	نواب صدیق حسن خان	بی جا	۱۳۰۴ق	ترجمه و تفسیر از سوره آل عمران تا سوره انعام
۹	محمد انشاءالله	لاهور	۱۹۱۰م	ترجمه از آیه تلک الرسل سوره آل عمران تا آیه ۹۰ سوره یونس
۱۰	محمد عبدالقدیر صدیقی (قادری)	حیدرآباد	بی تا	جلد اول از ترجمه و تفسیر قرآن به عنوان تفسیر صدیقی
۱۱	محمد عبدالغنی	حیدرآباد	۱۹۸۹م	ترجمه پاره اول قرآن به اردو و انگلیسی با عنوان آسان ترجمه قرآن مجید
۱۲	سید محمد هاشم علی	دهلی نو	۱۳۱۲ق	ترجمه تفسیر عزیزی از شاه عبدالعزیز با عنوان بوستان التفاسیر تا آخر جزء دوم و تفاسیر مو ضح القرآن و خلیلی در حاشیه
۱۳	سید راحت حسین گوپال پوری	کجهوا	۱۳۵۵ق	(پاره اول و دوم) جزء اول تفسیر انوار القرآن
۱۴	مولوی محمد حسین	گرداسپور	بی تا	ترجمه و تفسیر از چهار پاره اول قرآن با عنوان تفسیر ربانی
۱۵	محمد عبدالباری فرنگی محلی	لکنهو	۱۳۴۳ق	ترجمه و تفسیر پاره اول و دوم با عنوان الطاف الرحمان بتفسیر القرآن
۱۶	عبید الرحمان رحمانی	مدرس	۱۹۳۴م	جزء اول از ترجمه تفسیر طنطاوی به عنوان تفسیر جواهر
۱۷	سید امیر علی ملیح آبادی	لکنهو	بی تا	ترجمه و تفسیر جزء ۱۶ تا ۲۰
۱۸	قاضی ثناءالله پانی پتی	بی جا	بی تا	ترجمه متن و تفسیر مظهری از جزء اول و دوم قرآن
۱۹	ابوالبشیر سید عنایت علی شاه التقوی البخاری	سیالکوٹ	۱۹۵۹م	ترجمه و تفسیر آیات قرآن کریم مربوط به حضرت علی (ع)
۲۰	محمد احتشام الدین مرادآبادی	مرادآباد	۱۳۰۳ق	جلد اول و دوم از ترجمه و تفسیر قرآن کریم به عنوان اکسیر اعظم تا آیه ۱۸۵ سوره بقره
۲۱	سید شبیر احمد ازهر میرٹھی	بی جا	بی تا	ترجمه و تفسیر سوره حمد و بقره به عنوان مفتاح القرآن
۲۲	محمد عاشق الہی	ملتان	۱۹۹۶م	بامتن عربی قرآن مجید و تفسیر
۲۳	ابوصالح محمد فیض احمد اویسی	بہاول پور	۱۹۸۵م	دو پاره در یک جلد، بامتن عربی قرآن مجید و تفسیر تحت عنوان فیوض الرحمان
۲۴	محمد عبدالوحید	کراچی	۱۹۹۸م	بامتن عربی تحت عنوان تیسیر القرآن مع ترجمه و حل لغات و آسان تفسیر

بی نا	بی جا	بی تا	ترجمه و تفسیر قرآن از سورہ صافات تا آخر قرآن
محمد طاہر القادری	لاہور	۱۹۹۷م	بامتن عربی تحت عنوان تفسیر منہاج القرآن، سورہ بقرہ
غلام رسول سعیدی	لاہور	۱۹۹۷م	بدون متن عربی شامل مقدمہ و سورہ فاتحہ و بقرہ
غلام وارث	لاہور	بی تا	بامتن عربی و تفسیر تحت عنوان تبیان القرآن باروح الصدق جزء ۱
سید محمد روشن	بی جا	۱۴۱۱ق	ترجمہ و تفسیر بامتن عربی قرآن از جزء ۱ تا ۱۱
سید صفدر حسین نجفی	بمبئی	۱۴۱۸ق	ترجمہ تفسیر نمو نہ بامتن عربی قرآن مجید
احمد یارخان	بمبئی	۱۹۹۷م	بامتن عربی و ترجمہ و تفسیر تحت عنوان تفسیر نجیمی
عبداللہ صدیقی	حیدرآباد	۱۹۹۴م	(سورہ فاتحہ)، بامتن عربی قرآن مجید، ترجمہ و تفسیر
حاج فتح اللہ مفتون یزدی	حیدرآباد	۱۳۶۵ق	بامتن عربی و ترجمہ انگلیسی
محمد عثمان کاشف الہاشمی	بی جا	بی تا	بامتن عربی و ترجمہ و تفسیر
آغا شاعر قزلباش	لاہور	۱۳۳۱ق	بامتن عربی و ترجمہ منظوم قرآن مجید
سید یوسف حسین	دہلی نو	بی تا	بامتن عربی قرآن
نصیر احمد ناصر	لاہور، اولپندی، کراچی	۱۹۹۳م	بامتن عربی تحت عنوان حسن تفسیر و ترجمہ انگلیسی
غلام رسول رضوی	بی تا	بی تا	بامتن عربی تحت عنوان تفسیر رضوی
محمد سلیمان قاسمی	راہپور	۲۰۰۰م	بامتن عربی و ترجمہ و تفسیر تحت عنوان دروس القرآن

فہرست ترجمہ ہا و تفاسیر منتخب قرآن کریم بہ زبان اردو

موجود در مرکز ترجمہ قرآن مجید تا تاریخ ۱۳۸۰/۵/۱۵ □

ردیف	نام مترجم	محل نشر	تاریخ چاپ	توضیحات
۱	مولانا ظفر حسن امرہوی	کراچی	۱۹۷۳م	بدون متن عربی، ترجمہ و تفسیر موضوعی بعضی از آیات قرآن تحت عنوان رموز القرآن
۲	امین احسن اصلاحی	اعظم گڑھ	۱۹۹۰م	ترجمہ و تفسیر ۱۴ سورہ قرآن از حمید الدین فراہی بہ نام تفسیر نظام القرآن
۳	نقی علی خان	دہلی نو	۱۹۷۵م	تفسیر سورہ آلہ نشرح

فهرست ترجمه‌ها و تفاسیر قرآن کریم به زبان اردو... ۱۱۹ □

۴	یعقوب حسن	مدارس	۱۳۴۳ق	ترجمه و تفسیر آیات بر حسب موضوع بامقدمه‌ای به عنوان کشف الهدی
۵	خواجه حسن نظامی	دهلی نو	۱۳۴۴م	ترجمه و تفسیر پارہ «سیقول»
۶	محمد عبدالحی	دهلی نو	۱۹۹۲م	ترجمه و تفسیر پارہ عم جزء
۷	حمیدالدین فراهی	رامپور	۱۹۷۲م	بامتن و ترجمه چهل سوره آخر قرآن ومقدمه‌ای از امین احسن اصلاحی
۸	محمد یوسف اصلاحی	دهلی نو	۱۹۸۸م	ترجمه و تفسیر سوره صف
۹	محمد حبیب الله وفاء	حیدرآباد	۱۳۷۸ق	ترجمه منظوم عم جزء با ترجمه انگلیسی از بیکنهال
۱۰	بی نام	بی جا	بی تا	ترجمه منظوم از پارہ اول قرآن به عنوان مثنوی اسرار قرآن
۱۱	سید شاه محمد شاه قادری شطاری	حیدرآباد	بی تا	ترجمه و تفسیر سوره های زلزال، عادیات و قارعه با عنوان تفسیر الفرقان
۱۲	تھور علی شاه صوفی	حیدرآباد	۱۳۴۵ق	ترجمه بدون متن از پارہ «تلک الرسل» به عنوان کتاب افصح الکلام
۱۳	سید کلیم الله حسینی	حیدرآباد	۱۳۶۲ق	ترجمه و تفسیر اردو از سوره فوالضحی تا آخر قرآن به عنوان تفسیر کلیمی
۱۴	سید محمود علی	امر تسر	۱۹۰۵م	ترجمه آیات قرآنی مربوط به ایمان و کفر با عنوان الایمان
۱۵	مولوی حسن خان	بمبئی	۱۲۹۵ق	ترجمه و تفسیر پارہ عم از فتح العزیز با عنوان دبستان تفاسیر
۱۶	مفتی عزیز الرحمان	نہطور	۱۳۹۰ق	ترجمه و تفسیر آیاتی از ۲۰ سوره قرآن از مولانا رشید احمد گنگوھی به عنوان تفسیر رشیدی
۱۷	ابور شید سید خدا بخش رشدی	حیدرآباد	۱۳۸۵ق	ترجمه و تفسیر از پارہ دوم، پنجم و سی ام
۱۸	بی نام	کانبور	۱۳۰۴ق	ترجمه و تفسیر منظوم سوره یوسف
۱۹	یکی از شاگردان محمد عمر	حیدرآباد	بی تا	ترجمه و تفسیر بعضی از سوره های قرآن
۲۰	سید مناظر احسن گیلانی	حیدرآباد	۱۳۹۰ق	ترجمه و تفسیر سوره کهف
۲۱	ابو محمد ابراهیم	آره	۱۳۰۹ق	ترجمه و تفسیر پارہ ۱، ۲۹ و ۳۰ با عنوان تفسیر خلیلی
۲۲	محمد رحیم الدین	حیدرآباد	۱۳۶۸ق	ترجمه و تفسیر پارہ ۳۰ قرآن
۲۳	محمد سراج الحق مچھلی شہری	لکنھو	۱۹۲۰م	ترجمه و تفسیر آیات قرآن کریم مربوط به اهل بیت پیامبر به عنوان «فہم الذی کفر» در دو جزء
۲۴	ابوالحسنات سید عبداللہ شاہ نقشبندی	حیدرآباد	۱۳۷۱ق	ترجمه و تفسیر سوره یوسف به عنوان گلدستہ طریقت
۲۵	محمد فاروق خان	دهلی نو	۱۹۸۶م	ترجمه آیاتی منتخب از قرآن
۲۶	میر عسکر علی	حیدرآباد	۱۹۲۰م	ترجمه آیات قرآن کریم مربوط به مسئلہ قضا و قدر
۲۷	غلام احمد پرویز	دهلی نو	۱۹۴۵م	جلد دوم و سوم از تفسیر موضوعی قرآن با ترجمه آیات مربوطه به عنوان معارف القرآن

۲۸	حسن الدین احمد	دهلی نو	۱۹۸۷م	توضیح ۶ اصطلاح قرآنی با ترجمہ ۵۳۲ آیہ منتخب بمعنوان قرآن فہمی
۲۹	نیسان اکبر آبادی	لڑپندی	۱۴۱۵ق	ترجمہ منظوم بارہ «تبارک الذی» و بارہ «عم» بدون متن عربی
۳۰	محمد عبدالرحیم	حیدرآباد	۱۳۵۹ق	ترجمہ و تفسیر سورہ ہای کوتاہ با متن عربی
۳۱	عبدالرؤف	دهلی نو	۱۹۹۵م	بامتن عربی و ترجمہ موضوعی بہ دوزبان اردو و انگلیسی
۳۲	خواجہ عبدالمقتدر	حیدرآباد	۱۹۸۶م	باعتوان مجموعہ مضامین قرآن مجید، بصورت موضوعی
۳۳	ضیاء الدین انصاری	بمبئی	۱۹۹۷م	بدون متن عربی، تحت عنوان قرآن مجید کا خلاصہ
۳۴	غیاث احمد رشادی	بمبئی	۱۹۹۵م	بامتن عربی، تحت عنوان روح قرآن شامل ایمانیات، عبادات
۳۵	شاہ مراد اللہ صاحب انصاری	بمبئی	۱۳۲۵ق	بامتن عربی تحت عنوان خدا کی نعمت تفسیر مراد بہ
۳۶	زاهد ملک	اسلام آباد	۱۹۹۷م	بامتن عربی تحت عنوان مضامین قرآن حکیم
۳۷	سید ممتاز علی	لاہور	۱۹۹۶م	بامتن عربی تحت عنوان اشاریہ مضامین قرآن / تفصیل الیاب
۳۸	شہریار بانو	لاہور	۱۴۱۹ق	بامتن عربی و ترجمہ و تفسیر جزء سی ام قرآن
۳۹	احمد غازی مظاہری بجنوردی	لاہور	بی تا	بامتن عربی و ترجمہ جزء مبارک عم
۴۰	سید افتخار حیدر	لاہور	۱۹۹۱م	بامتن عربی و ترجمہ انگلیسی تحت عنوان الصلوٰۃ فی القرآن
۴۱	محمود حسن دیوبندی	لاہور	۱۹۹۷م	بامتن عربی تحت عنوان تفسیر المقام المحمود
۴۲	جاوید احمد غامدی	لاہور	۲۰۰۰م	بامتن عربی از سورہ ملک تا سورہ الناس
۴۳	محمد بن عبدالوہاب	لاہور	۱۹۹۹م	بامتن عربی تحت عنوان تفسیر الفاتحہ
۴۴	محمد خلیل خان برکاتی	لاہور	۱۹۸۶م	بامتن عربی تحت عنوان سورۃ النور
۴۵	محمد سلیمان گیلانی	حافظ آباد	بی تا	بامتن عربی تحت عنوان پنج سورہ
۴۶	صائم چشتی	فیصل آباد	۱۹۹۹م	بامتن عربی قرآن
۴۷	محمد صادق خلیل	فیصل آباد	۱۴۱۹ق	بامتن عربی قرآن
۴۸	سید ریاض حسین شاہ	لڑپندی	۱۹۹۶م	بامتن عربی و ترجمہ سورہ یوسف و یاسین
۴۹	طالب جوہری	لاہور	۱۹۹۶م	بامتن عربی تحت عنوان احسن الحدیث
۵۰	گروہی	لاہور	۱۴۱۱ق	بامتن عربی تحت عنوان قرآن کا دائمی منشور